

عوامل دین‌گریزی جوانان در عصر حاضر

پریسا بهرامی^۱

دین‌گریزی جوانان به عنوان یکی از چالش‌های فرهنگی و اجتماعی در جوامع معاصر مورد توجه قرار گرفته است. بررسی این موضوع از آن جهت حائز اهمیت است که دین‌گریزی می‌تواند تأثیرات عمیقی بر هویت فردی، انسجام اجتماعی و اخلاق عمومی داشته باشد. این مقاله با روش توصیفی کتابخانه‌ای به بیان عوامل فردی همچون غفلت، عدم شناخت دین، فقر، انکار معاد و عوامل اجتماعی مانند: گسترش فضای مجازی، ضعف نظام آموزشی، کاهش نقش خانواده از مهمترین دلایل دین‌گریزی جوانان پرداخته است. نتایج نشان داده است که برای مقابله با دین‌گریزی جوانان نیاز به بازنگری در شیوه‌های آموزش دینی، تقویت نقش خانواده و استفاده هوشمندانه از رسانه‌ها برای ترویج معنویت جوانان وجود دارد.

کلید واژه‌ها: دین‌گریزی، جوانان، عوامل فردی و اجتماعی، عصر حاضر.

^۱ طلبه حوزه الزهرا (س) گلدشت

استاد راهنما: اعظم پورپونه

پست الکترونیکی: bahramiparisa65@gmail.com

مقدمه

دین به مجموعه ای از باورها، عقاید، آموزه ها، اخلاقیات، قوانین و مناسک گفته میشود. درمقابل آن دین گریزی به معنای عدم اعتقاد و پذیرش اطاعت نسبت به هر آنچه خداوند توسط انبیاء برای هدایت انسان هانازل کرده است. از آنجاکه دین درسرنوشت انسان بسیار تأثیرگذار است، درمقابل آن دین گریزی یکی از معضلات جامعه ما در عصر حاضر میباشد. محقق در این مقاله باروش توصیفی کتابخانه ای به عوامل فردی واجتماعی دین گریزی میپردازد. از منظر قرآن، هدف از آفرینش انسان بندگی خداوند است، که لازمه رسیدن به آن دین جامع و کامل میباشد، دینی که پاسخگوی تمام نیازهای بشر از بدو تولد تا زمان مرگ او باشد. در رابطه با این موضوع، کتاب ها و مقالات فراوانی به چاپ رسیده است؛ از جمله کتاب علل و عوامل دین گریزی به نویسندگی سودابه مقدم که در آن به بیان علت های دین گریزی در جامعه حاضر پرداخته و مقاله ای با عنوان بررسی عوامل دین گریزی از منظر قرآن وجوامع اسلامی به نویسندگی حسن شجاعی میباشد که در آن عوامل فردی واجتماعی دین گریزی را بیان نموده است. لذا اکنون این سؤال پیش می آید، علل دین گریزی جوانان در عصر حاضر چیست؟ که در این مقاله به آن پرداخته می شود.

دین به معنی آیین و شریعت می‌باشد. طبق آیه قرآن (إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ) بهترین دین نزد خداوند متعال اسلام است. در مقابل دین گریزی به معنای دور شدن از آیین بندگی و اطاعت الهی می‌باشد.^۲ لذا ابتدا به بررسی عوامل فردی دین گریزی جوانان در عصر حاضر می‌پردازیم؛

1- عوامل فردی دین گریزی جوانان:

1-1- غفلت و جهل:

امروزه بسیاری از جوانان، بدون آگاهی کامل از تعالیم دینی، به سمت دین گریزی یا بی تفاوتی از دین کشیده میشوند. این موضوع اغلب ناشی از غفلت و جهل نسبت به حقیقت دین است نه یک انتخاب آگاهانه و مانند بیماری خاموشی است که پیامدهای خطرناکی برای فرد و جامعه به همراه دارد. اگر خانواده ها، معلمان و رسانه ها باروش های درست، زیبایی های دین رابه جوانان نشان دهند، بسیاری از آنان از غفلت بیرون می آیند.^۳ جهل به معنای نادانی و نا آگاهی می‌باشد. چنانچه پدر و مادر دین گریز باشند خواه ناخواه این روحیه به فرزندان منتقل می شود. بنابراین اطلاع رسانی و دادن آگاهی های صحیح و کافی به ویژه خانواده ها تأثیر بسیار مهمی بر پرورش شخصیت و عملکرد فردی جوانان دارد.^۴ غفلت انسان را از هستی بخش خود جدا و به امور پست و حقیر سرگرم میکند.

2-1- عدم شناخت درست از دین

یکی دیگر از عوامل فردی دین گریزی جوانان عدم شناخت درست از دین می‌باشد. بسیاری از جوانان، اسلام را تنها به عنوان مجموعه ای از محدودیت ها می‌شناسند، در حالی که اگر با فلسفه احکام و معنویت واقعی دین آشنا شوند دیدگاهشان تغییر میکند.^۵ اگر دین به صورت امری ناقص و نا کارآمد معرفی شود جوان انگیزه اش را از دست می دهد. تبیین دین باید در قالبی منطقی و صحیح صورت گیرد تا عقل و فطرت پاک جوان آن را پذیرا باشد.^۶ جوان از حقایق دین و مضرات بی دینی نا آگاه می‌باشد و نمی‌داند بی

¹ آل عمران: 19

² قرشی، قاموس قرآن، ج 1 و 2، ص 380

³ قرائتی، جوان و بحران معنویت، ص 45-50

⁴ اسحاقی و شیخانی، سریر سخن، ص 274

⁵ فلاح زاده، دین و زندگی جوان

⁶ پناهیان، سخنرانی اصلی ترین عوامل دین گریزی، ج 2، سال 1399 شب هشتم صفر، 55 دقیقه، پایگاه سخن

دینی زهرکشنده جامعه است. باید به جوان فهماند که دین، شناخت خداوند و دانستن منظور او و زیستن برطبق دستور اوست. آشنایی سطحی بادین که درسیستم آموزشی مذهبی سنتی شایع می‌باشد.

3-1- بی هویتی

بحران بی هویتی درصدد است تا جوان را از فطرت و سرشت الهی دور کند. نسل جوان اگر تصویر درستی از هویت خود نداشته باشد و به درستی نداند کیست و در چه مرحله ای از زندگی خود به سر می‌برد، به سرعت تحت تأثیر فرهنگ غیر خودی قرار می‌گیرد. جوانی که دین را بدون شناخت رها می‌کند، مانند کسی است که ریشه های خود را قطع می‌کند و در نهایت سرگردان می‌شود. لذا باید ریشه ها و بنیان هایی که موجب فرار از دین می‌شود مورد بررسی قرار گیرد.¹ به دنبال خدا فراموشی، انسان به خود فراموشی مبتلا می‌شود. استعدادها و لیاقت های ذاتی خود را فراموش می‌کند، در تاریکی سرگردان شده به هلاکت می‌رسد. جوان در فرآیند هویت یابی، گاه برای اثبات فردیت خود، عمداً از باورهای خانوادگی یاسنتی فاصله می‌گیرد. این رفتار در جوامعی که دین به اجبار تحمیل می‌شود بارزتر است.

4-1- فقر و بیکاری

یکی از عواملی که موجب دین گریزی جوانان در عصر حاضر شده، فقر و بیکاری می‌باشد. همانگونه که پیامبر گرامی حضرت محمد(ص) می‌فرماید: (فقر نزدیک است که به کفر بینجامد).² فردی که به نیازهای حیاتی اش دست نیابد نمیتواند به تکالیف دینی خود بپردازد، در این حالت دین داریش به شدت در معرض آسیب قرار می‌گیرد. بیکاری ارتباط مؤثری بادین داری دارد و موجب تضعیف باورهای دینی و اعتقادات می‌گردد. فقر در بیشتر موارد نمی‌گذارد شخص معتقد در عمل نیز معتقد باقی بماند و در انجام وظایف شرعی مواظبت داشته باشد و به دین آسیب رسانده، سبب سستی اعتقادات می‌شود.³ شهید مطهری (ره) فرمودند: (فقر گناه نیست اما آدمی را که ایمان قوی نداشته باشد به گناه وادار می‌کند.....)⁴ جوان فقیر و بیکار با مشاهده شکاف طبقاتی دین را با وضعیت موجود مرتبط دانسته، احساس نابرابری و بی عدالتی می‌کند و این تصویر به باورهای دینی هم سرایت پیدا می‌کند. برای مقابله با این مسأله باید همزمان

¹ آرمین، مقاله (دین گریزی به مثابه واکنش به آسیب های اجتماعی)، ص 11

² صدوق، الخصال، ج 1، ص 12

³ توکلی، اقتصاد و دینداری، ص 85-90

⁴ مطهری، بیست گفتار، ص 76

به بهبود شرایط اقتصادی و ارائه تصویر درستی از دین اقدام کرد.^۱ انسان باید به هر شکلی اوقات فراغت خود را بپوشاند. اگر جوان برای پرکردن اوقات فراغت خود به دنبال سرگرمی های نامناسب برود باید منتظر عواقب خطرناک آن بود که انحطاط اخلاقی و دین گریزی را به همراه دارد. بیکاری زمینه ساز انحراف های اخلاقی و رفتاری می باشد. نداشتن برنامه مناسب برای اوقات فراغت، زمینه روابط ناسالم را برای فرد فراهم می کند. جوانان به دلیل استفاده ابزاری از دین برای کسب قدرت، نسبت به نهادهای دینی بدبین شده اند. تبلیغات شرکت های چندملیتی، جوانان را به سمت الگوهای سکولار سوق می دهد.^۱

5-1- انکار معاد

در اسلام، باور به معاد یکی از ارکان ایمان است و انکار آن به معنای زیر سوال بردن کل نظام الهیاتی در دین محسوب می شود. جوانانی که به دلیل شبهات فلسفی، علمی یا تجربه های شخصی، وجود معاد را غیرمنطقی یا غیر ضروری میدانند، ممکن است به تدریج از سایر آموزه های دینی فاصله بگیرند. آموزش ناکارآمد مفاهیم معاد در مدارس یا خانواده ها به جای تقویت باور عمیق، گاه به ابهام در درک معاد می انجامد. برای مقابله با این چالش، علاوه بر تقویت استدلال های کلامی باید به نیازهای عینی جوانان از جمله؛ عدالت، اشتغال، آزادی بیان و.... پاسخ داده شود.^۲

1-6- لجاجت

لجاجت یعنی سرسختی یا مقاومت عمدی در فاصله گیری از دین. نسل جوان امروز با ارزش های دینی نسل گذشته مانند؛ والدین و حکومت دچار تعارض میشود. این تضاد ممکن است به مقاومت عمدی در پذیرش دین بیانجامد. مواجهه با تکرار شعارهای دینی بدون عمل میتواند به لجاجت جوانان دامن بزند. لجاجت جوانان در دین گریزی را نباید صرفاً یک خطای فردی دانست، بلکه این پدیده ریشه در ساختارهای اجتماعی، سیاسی و اقتصادی دارد. حل آن نیازمند تغییر رویکرد از سرکوب به گفتگو و اصلاحات نهادی میباشد. خصلت های ناپسند مهمترین عوامل دین گریزی میباشد.^۳

^۱ رضایی، جامعه شناسی دین در ایران، ص 125

^۲ جواد آملی، آموزه های معاد در قرآن، ص 75.

^۳ اکبری، جوانان و دین در ایران معاصر، ص 102.

فهرست منابع:

- 1- قرآن کریم، ترجمه ابولفضل بهرام پور
- 10- محدثی، حسن، دین و نسل جدید، نشر کویر، چاپ سوم، 1397ه، ش
- 11- بشیریه، حسین، فردگرایی و دین گریزی، نشر نی، چاپ اول، 1395ه، ش
- 12- مهدوی، محمود، تربیت دینی و چالش های نوین، انتشارات مدرسه، چاپ اول، 1398ه، ش
- 13- صادقی، فاطمه، دین تحمیلی جوانان رها، نشر علم، چاپ اول، 1397ه، ش
- 14- احمدی، زهرا، جوانان و ارزش های نو، نشر علم، چاپ اول، 1401ه، ش
- 15- طباطبایی، محمدحسین، المیزان، نشر اسماعیلیان، 1370ه، ش
- 16- آمدی، عبدالواحد، غررالحکم، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، 1382ه، ش
- 17- ایمانی، محسن، تربیت دینی در عصر مدرن، انتشارات پرتویان، چاپ اول، 1397ه، ش
- 18- کلینی، محمد یعقوب، اصول کافی، انتشارات دارالحدیث، چاپ سوم، 1385ه، ش
- 19- قدیری، محمدحسین، شبهات دینی و جوانان، نشر معارف، 1398ه، ش
- 20- رضوانی، علی، جوانان و هویت دینی، انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، چاپ اول، 1401ه، ش
- 21- رضایی، علی، تبلیغات مسیحی در ایران، نشر هلال، 1399ه، ش
- 22- مصباح یزدی، محمدتقی، شبهات کلامی جوانان، مؤسسه امام خمینی، چاپ دوم، 1385ه، ش
- 23- مطهری، مرتضی، فطرت در قرآن، نشر صدرا، 1395ه، ش
- 24- جوادی آملی، عبدالله، خداشناسی فطری، نشر اسراء، چاپ چهارم، 1385ه، ش
- 25- خسروپناه، عبدالحسین، شبهات نسل جوان، نشر معارف، چاپ سوم، 1398ه، ش
- 26- رحیم پور، حسن، دین و امید اجتماعی، چاپ دوم، 1398ه، ش
- 27- علیزاده، زهرا، جوانان و ناامیدی اجتماعی، نشر نی، چاپ اول، 1401ه، ش
- 28- احمدی، زهرا، جوانان و دینداری عصر دیجیتال، نشر علم، چاپ اول، 1401ه، ش
- 29- خاتمی، محمد، رسانه و تبلیغ دین، نشر نی، 1397ه، ش
- 2- قرائتی، محسن، جوان و بحران معنویت، قم: انتشارات ستاد اقامه نماز، چاپ هفتم، 1395ه، ش
- 30- رضوانی، علی اصغر، شبهات جوانان در مسائل دینی، انتشارات مسجد مقدس جمکران، چاپ چهارم، 1398ه، ش

- 31- شرف الدین، حسین، رسانه ودین زدایی از جوانان، انتشارات سروش، چاپ سوم، 1396ه، ش
- 32- داودی، محمد، خانه بهشتی، تهران: انتشارات اقامه نماز، چاپ سوم، 1393ه، ش
- 33- احرافی، علیرضا، تربیت دینی و چالش های نوین، انتشارات مدرسه، چاپ دوم، 1399ه، ش
- 34- شکوهی، علی، عوامل وریشه های دین گریزی از منظر قرآن وحديث، قم: بوستان کتاب، چاپ چهارم، 1388ه، ش
- 35- رضایی، علی، فرهنگ سلبریتی وجوانان، نشرنی، 1400ه، ش
- 36- سریع القلم، محمود، سرمایه داری ودین گریزی، نشر فرزانه روز، 1398ه، ش
- 37- احمدی، زهرا، جوانان وفضای مجازی، نشر علم، چاپ اول، 1401ه، ش
- 38- رحیم پور، حسن، دین در عصر سلبریتی ها، نشر کویر، چاپ دوم، 1400ه، ش
- 39- بشریه، حسین، فردگرایی وبهران های اجتماعی، نشرنی، 1395ه، ش
- 3- اسحاقی، حسین، شیخانی، علی باقر، سریر سخن، قم: مرکز نشرهاجر، چاپ اول، 1394ه، ش
- 40- محدثی، حسن، جهان سازی وارزش های جوانان، نشرنی، 1400ه، ش
- 41- سروش، عبدالکریم، دین وزندگی مدرن، نشر صراط، چاپ پنجم، 1398ه، ش
- 42- شرفی، محمدرضا، دین وسلامت روان، نشر سمت، 1398ه، ش
- 43- فرهودی، علی، وسواس دینی جوانان، ارجمند، چاپ دوم، 1397ه، ش
- 44- حمیدپور، حسن، روان درمانی ومعنویت، انتشارات دانش، چاپ اول، 1399ه، ش
- 45- عباسی، محمود، پوچی ومعنای زندگی، نشرنی، 1398ه، ش
- 46- مطهری، مرتضی، اخلاق وعرفان اسلامی، نشر صدرا، چاپ دهم، 1395ه، ش
- 47- آرمین، محسن، دین واعتماد اجتماعی، نشر ثالث، 1399ه، ش
- 48- خسروپناه، عبدالحسین، احیای اخلاق در جامعه، نشر معارف، چاپ دوم، 1400ه، ش
- 49- جلالیپور، حمیدرضا، سبک زندگی وهویت مدرن، پژوهشکده مطالعات فرهنگی واجتماعی،
- 4- فلاح زاده، محمدحسین، دین وزندگی جوان، قم: انتشارات مؤسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی، چاپ پنجم، 1397ه، ش
- 50- صادق زاده، علیرضا، تحولات نظام آموزشی ایران وچالش های تربیت دینی، پژوهشگاه حوزه ودانشگاه، چاپ دوم، 1397ه، ش

- 51- طالب زاده، محمدحسین، تربیت دینی و عصر مدرن، مؤسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی، چاپ اول، 1400ه، ش
- 52- نصر، حسن، نهادهای دینی و چالش های جهان مدرن، طرح نو، چاپ سوم، 1398ه، ش
- 53- سروش، عبدالکریم، دین و آزادی بیان در جهان اسلام، ققنوس، چاپ پنجم، 1401ه، ش
- 54- کدیور، محسن، نقدی بر عملکرد روحانیت در ایران معاصر، ققنوس، چاپ دوم، 1399ه، ش
- 55- ملکیان، مصطفی، اخلاق و سیاست در اندیشه دینی، نگاه معاصر، چاپ اول، 1400ه، ش
- 56- عباسی، حسن، جنگ نرم علیه باورهای دینی، مرکز پژوهشهای اسلامی صداوسیما، چاپ سوم، 1399ه، ش
- 57- قائمی، علی، تهاجم فرهنگی و فروپاشی خانواده، انجمن اولیاء و مربیان، چاپ چهارم، 1397
- 58- مقاله علل دین گریزی جوانان، مجله پژوهش های اجتماعی اسلامی، شماره 1399، 34ه، ش
- 59- حسینی، فاطمه، (بیکاری جوانان و تأثیر آن بر نگرش های دینی) فصلنامه مطالعات اجتماعی، 1396 ه، ش، شماره 3
- 5- رضایی، علی، جامعه شناسی دین در ایران، انتشارات: نی، چاپ دوم، 1395ه، ش
- 60- حسینی، حسن، (معاد باوری و چالش های آن در جهان مدرن)، فصلنامه پژوهش های اعتقادی، 1399ه، ش، شماره 37
- 61- رضایی، مریم، (دین اجباری و پیامدهای آن) فصلنامه علوم اجتماعی دانشگاه فردوسی مشهد، 1401ه، ش، شماره 45
- 62- جوادی، رضا، (دین و مسئولیت اجتماعی)، مجله پژوهشهای جامعه شناسی معاصر، 1400ه، ش، شماره 2
- 63- حسینی، محمد، (رسانه و بحران هویت دینی)، پژوهشهای ارتباطی، 1400ه، ش، شماره 2
- 64- کریمی، مرتضی، (تأثیر گروه همسالان بر سکولاریزاسیون جوانان)، مجله مطالعات فرهنگی، 1400ه، ش، شماره 2
- 65- محمدی، رضا، (دین گریزی و فقدان دانش دینی)، مجله علوم اجتماعی، 1400ه، ش، شماره 4
- 66- حسینی، محمد، (فطرت و بحران معنویت در نسل جوان)، مجله پژوهشهای دینی، 1400ه، ش، شماره 2
- 67- کریمی، مرتضی، (جوانان و مشارکت مذهبی)، مجله مطالعات فرهنگی، 1400ه، ش، شماره 2
- 68- (استرس تحمیلی و کاهش مشارکت مذهبی)، مجله روان شناسی تربیتی، 1400ه، ش

- 69- حسینی، محمد، (فلسفه پست مدرن و بحران معنادر جوانان)، مجله نقد دینی، 1400ه، ش، شماره 2
- 6- توکلی، محمدجواد، اقتصاد و دین داری، نشر علم، چاپ اول، 1398ه، ش
- 70- باقری، خسرو، (بررسی انتقادی روش های تربیت دینی در مدارس ایران)، فصلنامه علمی پژوهشی تربیت اسلامی، 1398ه، ش، شماره 11
- 71- آرمین، محسن، (بررسی تأثیر ریاکاری مذهبی بر دین گریزی جوانان)، فصلنامه علوم اجتماعی، 1400ه، ش، شماره 72
- 72- تقوی، رضا، چهل چشمه معرفت، تهران: نشر نخیل، چاپ چهارم، 1385ه، ش
- 73- سبحانی، جعفر، الهیات و معارف اسلامی، قم: مؤسسه امام صادق (ع)، چاپ ششم، 1384ه، ش
- 74- عزیزی، عباس، سلامت روح، انتشارات نبوغ بی جا، چاپ دوم، 1376ه، ش
- 75- قرشی، علی اکبر، قاموس قرآن، تهران: دارالکتب الاسلامیه، چاپ یازدهم، 1386ه، ش
- 76- علوی مهر، حسین، نشانی بهشت، مشهد: انتشارات قدس رضوی، چاپ چهارم، 1390ه، ش
- 77- انصاری، سراج، دین چیست و برای چیست؟، قم: انتشارات بنی هاشم، چاپ سوم، 1385ه، ش
- 78- زمانی، مصطفی، جوانان چرا، قم: انتشارات فاطمه الزهرا، چاپ اول، 1379ه، ش
- 79- غیوری، علی، ارزش های پایدار، تهران: انتشارات پیام آزادی، چاپ اول، 1384ه، ش
- 7- جوادی آملی، عبدالله، آموزه های معاد در قرآن، نشر اسراء، چاپ پنجم، 1390ه، ش
- 80- اسحاقی، حسین، زندگی در سایه سار فرهنگ پویا، قم: انتشارات خادم الرضا، 1390ه، ش
- 81- طاهری، حبیب الله، نقش باورهای دینی در رفع نگرانی ها، قم: زائرستان قدس، چاپ دوم، 1388ه، ش
- 82- مظلومی، رجبعلی، جوان و دین، انتشارات کوکب بی جا، چاپ اول، 1361ه، ش
- 83- سروری، حجت الله، نقش ماهواره در زندگی، قم: مؤسسه فرهنگی نقش قلم، چاپ اول، 1393ه، ش
- 84- سیدمیرزایی، داوود، آداب و آفات تربیت کودک و نوجوان، قم: انتشارات احمدیه، چاپ چهارم، 1385ه، ش
- 85- ستوده، معصومه، پیامدهای فردی و اجتماعی تجمل گرایی، قم: مرکز نشر هاجر، چاپ اول، 1396ه، ش

- 86- آیتی، اصغر، **فرودگاه فرشتگان 2**، اصفهان: انتشارات قبسات، چاپ چهارم، 1397ه.ش
- 87- **برخورد شایسته با جوانان از دیدگاه رهبری**، تهران: مؤسسه فرهنگی قدر ولایت، چاپ پنجم، 1386ه.ش
- 88- ذوعلم، علی، **چهل گام**، تهران: انتشارات کانون اندیشه جوان، چاپ سوم، 1386ه.ش
- 89- صفایی حائری، علی، **از معرفت دینی تا حکومت دینی**، قم: انتشارات لیله القدر، چاپ سوم، 1388ه.ش
- 8- مصباح یزدی، محمدتقی، **نقد و بررسی شبهات معاد**، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، چاپ سوم، 1385ه.ش
- 90- امین، احمد، **راه تکامل**، تهران: دارالکتب الاسلامیه، چاپ دوم، 1344ه.ش
- 91- رحیمی، عباس، **جوان و معرفت**، قم: نشر جمال، چاپ دوم، 1385ه.ش
- 92- نقوی، لیلان، **تربیت اخلاقی جوان**، قم: مرکز نشر هاجر، چاپ اول، 1396ه.ش
- 93- بابازاده، علی اکبر، **زمینه های فساد در جامعه و راه درمان**، قم: انتشارات قدس، چاپ دوم، 1374ه.ش
- 94- شرفی، محمدرضا، **جوان و نیروی چهارم زندگی**، تهران: انتشارات سروش، چاپ سوم، 1381ه.ش
- 95- امینی منش، سجاد، خدادادی، جواد، عبدالهی، اصغر، **خانواده و بزهکاری نوجوانان**، قم: مرکز نشر هاجر زلال کوثر، چاپ اول، 1396ه.ش
- 96- عاملی، کریم، **حالا که جوان هستید**، قم: انتشارات نهانندی، چاپ اول، 1380ه.ش
- 97- باقری، عالی، (علل دین گریزی جوانان و گرایش آنان به فرهنگ غرب و راهکارهای مقابله با آن)، **مجله نخبگان علوم و مهندسی**، 1396ه.ش، شماره 5.
- 98- فرحزاد، حبیب الله، **دین، نشاط، زندگی**، مشهد: آستان قدس رضوی، چاپ اول، 1397ه.ش
- 9- اکبری، محمدعلی، **جوانان و دین در ایران معاصر**، نشر پژوهشکده مطالعات فرهنگی، چاپ اول، 1396ه.ش